

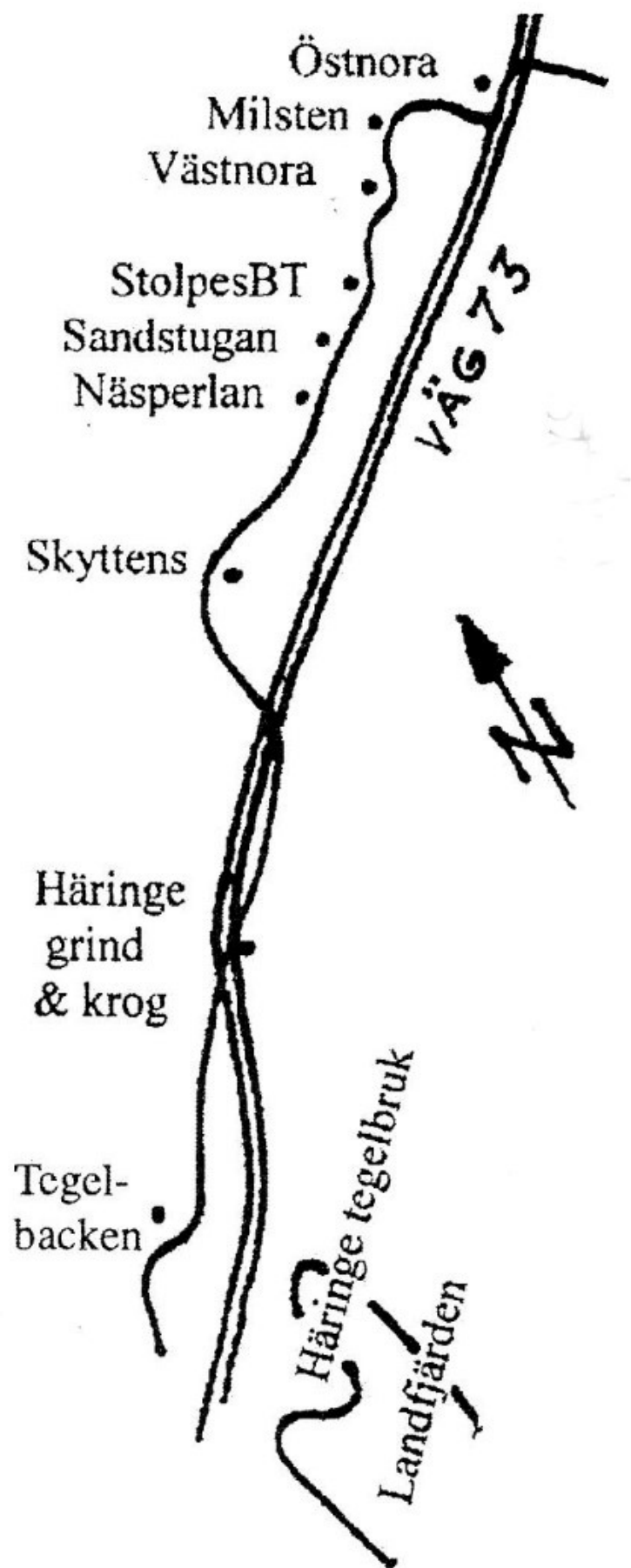
Gamla landsvägen och krogarna i södra Västerhaninge

Denna artikel av Inga Offerberg var införd i Hembygdsgillets tidning Glimtar år 2002

Landsvägen

Den som brukar färdas på väg 73 kan knappast undgå att lägga märke till att huvudleden här och där åtföljs av slingrande vägstuppar. Det är den gamla landsvägen som buktar sig än på den ena än på den andra sidan. Så är det vid Östnora, där den från Gansta i nordost löper ut på 73:an cirka 300 meter före avtagsvägen till Östnora camping. Strax efter det att man passerat vägskylten återkommer den men nu på andra sidan mellan en tät granhäck och höga lindar.

**Karta över de omtalade delarna av
Häringe, Västnora och Näset**

Kartan framställd av Bo Stjernström 2002

Vägen, som här inte lämpar sig för biltrafik, leder ned i en dalgång som förr var en havsvik. Av viken återstår nu endast ett brett dike, som utgör gräns mellan Öst- och Västnora. Över diket kommer man på en träbro, som visserligen verkar litet ranglig men man bör ändå stanna på den och titta ned och beundra bronns höga och kraftiga stenfundament.

Förr hade bron, som hette eller kanske ännu heter Högvallsbro, ett vackert stenvälv, men detta har av säkerhetsskäl raserats.

På andra sidan bron fortsätter vägen uppför motsatta branten, förbi en milsten och genom gamla Västnora by med Nedergården på vänster hand. Man färdas nu nedanför en utlöpare till Tungelstaåsen och sanden gör sig märkbar, tydligast i två sandtag, visserligen bådadera tömda, först ett litet och därpå ett större.

Västnora och en del av den gamla vägen

Strax efter det första ser man till höger en lövskogsbacke och i bakgrunden skimtar de gamla Västnoraböndemas gravkullar. Nu är här tyst och stilla men

förr var det liv och rörelse. Då låg nämligen båtsman nr 29 Stolpes torp här och båtsmannen bedrev som binäring krog med brännvinsutskänkning.

Det större sandtaget längre fram utgör nu förvaringsplats för vägförvaltningen, men innan det togs upp befann sig här lägenheten Näspärlan eller Näspärå. Husen är sedan länge borta men namnet lever ännu kvar i äldre personers minne, och den som letar vid sidan av vägförvaltningens stängsel kan hitta rester av syrener och gammaldags häckspirea med mörkrosa blommor.

För länge sedan hyste en före detta gårdsskomakare vid Häringe stora planer på att göra Näspärlan till ett bekvämt viloställe för resande, naturligtvis också det med brännvinsservering, men planerna gick i stöpet.

Häringe Kapell

Vid Fredriksborg börjar vägen slutta uppför, förbi kapellet, och fortsätter sedan ned igen till det forna Häringetorpet Körgårdsbacken/Kyrkbacken där den tillfälligtvis upphör. Förr fortsatte den nedför backen över fälten till den pampiga slottsinfarten med de stora grindhalvorna, men den sträckan är sedan länge igenplöjd.

Vid grinden men på andra sidan vägen, där det nu växer en tät och mörk granplantering, låg på sin tid Häringe eller Sotholms krog, även kallad Häringe grind, och det var den skomakaren hade tänkt konkurrera med.

Mellan slottsinfarten och Ösmogränsen ser man vart man tittar stora ekar, men så är detta också Ivar Lo-Johanssons Ekland. En liten bit från grinden växer på gammal åker- eller ängsmark en stor sparad ek, och mitt emot den återkommer den gamla landsvägen och fortsätter sedan bakom en ridå av lövträd.

På vänster hand passerar den det idylliska Fiskartorpet, även benämnt Fågelsången, och strax därpå skymtar på motsatta sidan gaveln på Tegelbacken i avsevärt kargare omgivning. Författarna till *Torp och backstugor* förbinder, troligen med rätta, detta ställe med en anteckning från 1730: "Krogen med tegeldrängarna".

Någon mer krog har inte påträffats men vägen fortsätter förbi Grindtorp och Ryttartorpet till Sotholmen, där den förvandlas till en smal gräsbevuxen stig, som följer kanten av den gamla Sotholmsängen.

Ungefär halvvägs står ännu en milsten, tämligen inbuskad och med ett övergivet utseende. Stigen kommer ut vid Lillbacken, och därmed har gränsen till Ösmo uppnåtts.

Krogarna

Häringe krog hörde inte till de officiella gästgivargårdarna, som skulle ligga med ungefär två mils mellanrum, men var stor nog för att stå utsatt på flera 1700-talskartor, däribland *Geografisk Charta över Södertörns härader, kyrkor, allmänna sträckvägar från gästgivargård till gästgivargård*, 1734. Tydligast står den utritad på en storskifteskarta över Västnora och Näset från 1771, där krogen kommit med därför att den låg alldeles på gränsen mellan Häringe och Västnora. I mantalslängdema påträffas krogen tidigast 1723, det året med en Olof Gabrielsson som säteribrukare. Ägarinna till godset var då Agneta Wrede, dotterdotterdotter till Gustaf Horn.

Westerin, som hade tillgång till gårdsräkenskaperna, och använde sig av De la Gardiearkivet, sätter henne högt som praktiskt duglig och en god förvaltare av sina stora egendomar och såg i henne ett motstycke till Tyresös härskarinna, grevinnan Maria Sofia Oxenstierna.

Just 1723 utfärdade Agneta Wrede en av Westerin delvis återgiven instruktion för en ny gårdsfogde på Häringe, Anders Hagman, och hans hustru Maria Elisabet Stapelman.

Till fogdens många plikter hörde enligt föreskrifterna att hålla uppsikt över

”Sotholms krog” med hus och inventarier samt att förse den med gott och tillräckligt öl och brännvin. Han skulle dagligen se till att det brändes och bryggdes efter behov och åtgång och noga kontrollera, att krögerskan mätte rätt vid utskänkningen.

Instruktionens ”Sotholms krog” återfinns inte i mantalslängdema, där man länge genomgående använder ”Häringe krog”. Efter några år på 1790-talet med ”Häringe krog eller grind” övergår längderna till enbart ”Häringe grind”, som omväxlande förklaras vara krog, backstuga eller båda delarna. Senare sker en återgång till ”krog”.

Listan på de personer som från 1723 till mitten av 1800-talet mantalsskrevs på platsen är lång och upptar inte enbart krögare och krögerskor. Det är tydligt att det kring krogen och vid grinden med tiden uppstod ett litet samhälle av backstugor, där gårdsfolk, bland dem många gårdshantverkare, men även änkor, gamla och fattiga bodde. En del ”njöt underhåll” av gårdens ägare eller hade ”fattigdel” av församlingen.

Vad krögarna och krögerskorna beträffar är det inte alltid lätt att skilja dem från andra boende. Ofta förefaller de ha tillhört säteriets anställda eller, för krögerskornas del, ha varit hustrur till anställda.

I mantalslängdema upptas krogen vanligen inte under säteriet utan bland torp och backstugor, vilket innebär att den utgjorde en självständig ekonomisk enhet. Olof Gabrielsson 1723 var ju säteribrukare, det vill säga drev rörelsen mot en avgift till ägaren. Av en anteckning 1819 framgår, att arrendet det året gav 8 riksdaler banco.

Den sista krögaren hette Sjögren. Under hans tid upphörde krogverksamheten och Häringe grind blev torp. 1852 är Sjögren död, och 1870 uppger en notering att Häringe grind är raserat. Namnet lever ännu kvar i plural-formen Häringe Grindar som beteckning på busshållplatsen.

Skomakare Syrén, baron Löwen och Näspärlan

I augusti 1817 arrenderade förre skomakaren vid säteriet Carl Magnus Syrén, född 1749, Näspärlan och ytterligare en lägenhet kallad Tillinge, hittills olokaliserad. Båda ställena tillhörde kyrkoherde Öberg i Muskösund i Ösmo. I överenskommelsen ingick, att Syrén skulle få överta Öbergs rättighet att bränna

brännvin samt att Öberg gav Syrén tillåtelse att "bedriva näring". Samma år ansökte Syrén om tillstånd att hålla krog med brännvinsutskänkning men fick avslag av länsstyrelsens landskontor.

I mars 1818 överklagade Syrén beslutet till kammarkollegium i en skrivelse som slutar med hänvisning till att sökanden i krigstjänst vid Svea livgarde blivit "högst bräcklig". Sedan yttranden inhämtats från ägaren till Häringe, ryttmästaren baron Otto Löwen, och assessor Upmark i Hammar fastställdes avslaget.

I sina skrivelser anger Syrén som motivering, att formän från öarna "inom Östersjö skjären" på 2 à 3 mils avstånd och från Ösmo och Sorunda längre inåt fastlandet "i alla tider" sökt vila vid Häringe grind eller vid båtsmanskrogen "en liten bit ovanför", men att båda dessa ställen saknade lider för kreatur och foror. Inte heller fanns där andra boningsrum än usla stugor.

Bägge hade dessutom enligt Syrén fått böta för olovlig brännvins-försäljning. Näspärlan skulle däremot, framhöll han, bli ett passande viloställe för allmoge och andra resande med egna hästar.

Baron Löwens bild av krogen vid Häringe grind avviker från Syréns. Där hade brännvinsförsäljning varit tillåten "ifrån urminnes tider" och där kunde både bättre folk och allmoge finna alla de bekvämligheter de kunde önska. Böndernas kärror fick god plats utan att landsvägen behövde tas i anspråk. Dessutom behövdes inte något annat ställe att vila på, för bönderna brukade rasta vid Jordbrokrogen och andra resande var ganska få och föredrog gästgivargårdar. Slutligen nämner Löwen, att Syrén avskedats från Häringe grind "förleden somras" på grund av olovlig brännvinsförsäljning, något han flera gånger blivit lagförd och bötfälld för. Han förmodar att Syréns planerade krog skulle bli direkt skadlig.

Invånarna i närbelägna bondbyar skulle lockas dit för att supa och dansa och sammankomsterna sluta med slagsmål och missgärningar. Assessor Upmark gick på samma linje. En krog i Näspärlan skulle bli ett tillhåll för barn och tjänstefolk att dricka på. I stället för att sälja brännvin borde Syrén ägna sig åt sitt skomakeri.

Vad Näspärlan beträffar betecknas det 1812 som nybygge. Av Löwen beskrivs det som en backstuga i en brant och otjänlig backe utan plats att ställa vagnar på. Syrén å sin sida berättar, att huset bestod av två våningar med eldrum både på

övre och på nedre botten och gott om utrymme för bönder och finare resande. För hästarna fanns tillgång till foder från gården och ett rymligt lider för kreatur och foror när det regnade eller blåste. Syréns påståenden var inte alldeles gripna ur luften. I arrendet ingick ved och fiske till husbehov och del i en äng. I en bilaga intygar riksdags- och nämndemannen Joseph Olsson i Björsta och kyrkvärden och nämndemannen Jan Olsson i Öfverfors, att Syréns beskrivning stämde, att lider saknades vid Häringe och att gårdsutrymmet där var litet, att Näspärlan skulle bli ett bra ställe för djuren att beta och vila på samt att arrendator Syrén var känd för att vara ordentlig och hederlig.

Efter avslaget stannade Syrén några år i Näspärlan men 1821 står han inte längre skriven där.

Båtsmanskrogen

Den av Syrén nämnda båtsmanskrogen var som förut nämnts, båtsman Stolpes, kallad Stolpenstorp eller Stolp(e)stugan.

Visserligen fanns på Västnoras mark ytterligare ett båtsmanstorp, Stubbenstorp, men det låg längre bort och en bra bit från landsvägen. På Syréns tid hette båtsmannen i Stolpenstorp Magnus Stolpe, var 39 år gammal och hade hustru och två döttrar att försörja.

Båtsmännens levnadsvillkor var hårda. Lönen räckte inte till att leva på utan det räknades med att de vid sidan av tjänsten skaffade sig andra inkomster. Att de i allmänhet inte var främmande för fylleri och slagsmål framgår av deras tjänstgöringslistor. Någon sådan för Magnus Stolpe har dock inte påträffats.

Torpet, som står utsatt på den tidigare omnämnda storskifteskartan 1771, är noggrant beskrivet i ett syneprotokoll från 1884. Boningshuset var 26 fot långt (7,7 m), 18 fot brett (5,3 m) och 8 fot högt (2,4 m). Det innehöll stuga med två fönster, spis och bakugn, kammare med ett fönster och förstuga. Till torpet hörde fähus med foderlada och rum för två kor. Av ett uthyrningskontrakt 1889 framgår, att en kåltäppa hörde till men varken åker eller äng.

Stolpes båtsmanstjänst upphörde 1893. Redan följande år har namnet strukits ur mantalslängden och en arrendator med annat namn flyttat in. 1910 har alla anteckningar om torpet upphört.

Stolpstugan står numera uppställd på fastigheten Gansta 1:7, dit den flyttats av

Josua Sjöborg. Den har blivit grundligt moderniserad inomhus och också fått ett par tillbyggnader.

”Krogen med tegeldrängarna”

Tegelbacken uppges i *Torp och backstugor* även ha hetat Tegelhagen och Tegelbruket. För min del har jag aldrig hört något annat än Tegelbacken, men det hindrar ju inte att stället tidigare kallats Tegelhagen. Något tegelbruk har emellertid aldrig legat där och egentligen inte heller någon tegelhage. Tegelbruket på Häringe anlades av Gustaf Horn på Sotholmsängen nära Landfjärden, varifrån det färdiga teglet lätt kunde forslas ut vattenvägen. Tegelbruket står tydligt utritat på en karta över Häringe 1685. Det bestod av ugn, en stor tegellada och bodar och låg i en del av ängen som i kartbeskrivningen betecknas som ”tegeladans hage”. Senare flyttades bruket närmare Bobäcken. Det finns upptaget i mantalslängden 1862 men 1865 har det blivit nedlagt.

En av de få ännu levande personer som känner väl till trakten heter Gösta Andersson, numera bosatt i Ösmo. Gösta växte upp på det närbelägna Grindtorp och har för länge sedan berättat, att han hittat lerpipor och gamla mynt på Tegelbacken och att han förmodade, att det funnits något slags krogrörelse där. Det ligger därför nära till hands att anta, att Tegelbacken varit bostad för en eller flera av arbetarna vid bruket. Fanns det en krog där, var det väl något i stil med båtsmanskrogen. Tegelarbetarnas dammiga, tunga och hårda slit har av Eyvind Johnson i *Romanen om Olof* skildrats som i det närmaste helvetiskt, och man kan väl förstå, att Häringes tegeldrängar kan ha behövt vederkvickelse.

Böndernas stadsresor

Svårare är det nog för en nutida bilist som irriterar sig på väg 73 från Fors söderut att sätta sig in i hur gamla tiders bönder hade det på vägarna. Det kan man läsa om i en intressant artikel i *Haningebygden* nr 9, 1972, ”Några anteckningar om Tungelsta by i Västerhaninge socken”. I den berättar Gustaf Jacobsson bland annat om hur det gick till, när bönderna från Sorunda, Ösmo, Väster- och Österhaninge for till Stockholm för att sälja sina produkter. Det kunde vara så trångt på de smala vägarna, att det var svårt att komma fram. Oenighet och slagsmål förekom och flera bönder förolyckades vid dikeskörningar.

Bönderna från Ösmo och Sorunda for hemifrån på dagen och vilade på kvällen och en del av natten i Jordbro, där de åt sin matsäck. Västerhaningebönderna for

hemifrån vid midnatt för att komma fram på morgonen. Eftersom det inte var vanligt med lampor på natten, gick körkarlarna ibland bredvid sina lass för att hitta vägen. Både dragare och folk for illa, skriver Jacobsson, i synnerhet då det var dåligt väder. Regnkläder förekom sällan.

Kommentar:

Artikeln i Glimtar från 2002 innehåller ett antal naturbilder från den beskrivna gamla vägen. De är dock av sådan kvalitet att det inte gått att digitalisera för detta ändamål.